

Neolit i początki epoki brązu

MARIA CHMIELEWSKA

BADANIA STANOWISKA POLANY II W POW. SZYDŁOWIEC, W 1971 R.

Stanowisko Polany II zostało odkryte w wyniku prac nad lokalizacją prahistorycznych punktów eksploatacji krzemienia „czekoladowego”, przeprowadzonych przez Zakład Paleolitu IHKM PAN (obecnie Zakład Epoki Kamienia) w rejonie północno-wschodniego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich¹. W 1971 r. pracownicy tegoż Zakładu pod kierunkiem R. Schilda przystąpili do badań wykopaliskowych kilku miejsc eksploatacji tego surowca, odkrytych na gruntach wsi Polany i Polany Kolonie w pow. Szydłowiec. Prace te trwały od 24 IX do 5 X 1971 r. W niniejszym artykule przedstawiono wyniki badań stanowiska Polany II².

Występowanie na wzmiankowanym obszarze pierwotnych złóż krzemienia czekoladowego w wapieniach górnego astartu zostało stwierdzone w początkach lat dwudziestych przez J. Samsonowicza i S. Krukowskiego³. Badaczom tym zawdzięcza się również odkrycie bardzo bogatych stanowisk-pracowni nakopalnianych, związanych z miejscami jego wydobywania. S. Krukowski z terenu Polan, obejmującego także grunty dzisiejszej wsi Polany-Kolonie, wymienia 2 takie stanowiska. Przedstawione tu stanowisko Polany II nie jest wzmiankowane w żadnej jego pracy⁴. Leży ono na S od zabudowań wsi Polany, ok. 800 m na N od szczytu wzgórza wznoszącego się 220 m n.p.m., na łagodnym stoku zachodniej, suchej dolinki, łączącej się w odległości 4 km na NE od stanowiska z zabagnioną doliną Modrzejowicy (Chotczy).

W momencie rozpoczęcia badań tworzyło je bogate skupienie wyrobów krzemiennych, rysujące się wyraźnie na powierzchni oraniny. Miało ono kształt wydłużo-

¹ R. Schild, *Lokalizacja prahistorycznych punktów eksploatacji krzemienia czekoladowego na północno-wschodnim obrzeżeniu Gór Świętokrzyskich*, „Folia Quaternaria”, t. 39: 1971, s. 1—61.

² Ogólne kierownictwo badań sprawował doc. R. Schild, pracami na stanowisku Polany II kierowała dr M. Chmielewska przy współpracy mgr J. Mościbrodzkiej i mgr J. Lecha.

³ J. Samsonowicz, *O złożach krzemieni w utworach jurajskich północno-wschodniego zbocza Gór Świętokrzyskich*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 8: 1923, s. 17—24; S. Krukowski, *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg kielecki w 1922 r.*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 8: 1923, s. 64—72.

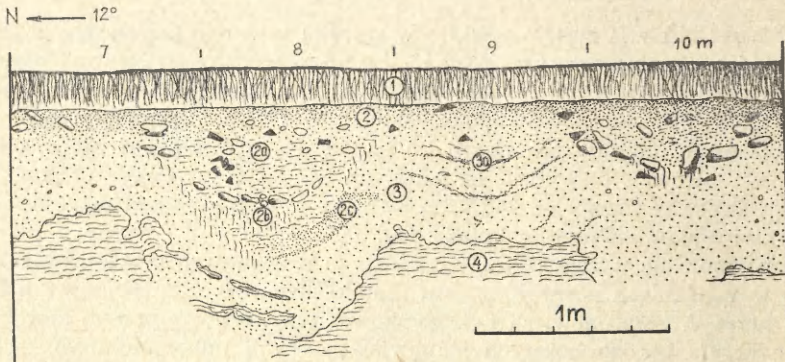
⁴ Numeracja stanowiska według oznaczeń zastosowanych w czasie badań poszukiwawczych w 1968 r.

nego, wąskiego owalu. Jego oś dłuższa, biegnąca z NNW na SEE, liczy ok. 300 m, a poprzeczna do niej oś — 90 m. W pobliżu środkowej części tego owalu przechodzi polna droga do Osin.

Obszar stanowiska (ok. 20 000 m²) nasycony był dość równomiernie leżącymi na jego powierzchni wyrobami krzemiennymi. Są one pokryte białą lub niebieskawą patyną. Spotyka się wśród nich formy opracowane obustronnie i ich półwytwory.

Głównym celem rozpoczętych prac wykopaliskowych było sprawdzenie, czy materiały te występują głębiej w jakimś układzie stratygraficznym lub planigraficznym niezakłóconym, co umożliwiłoby ich datowanie i dokładniejsze rozpoznanie charakteru stanowiska. Wykop poszukiwawczy (oznaczony jako szurf I/71) o rozmiarach 10 m × 2 m usytuowano w środkowej części stanowiska, na polu gospodarza Franciszka Piątka z Polan, w odległości 5 m na W od drogi polnej do Osin, do której dłuższa oś szurfu jest równoległa. Szurf pokryto siatką metrów oznaczonych cyframi arabskimi od 1 do 10 w linii NS i cyframi rzymskimi (I—II) w linii WE.

Materiały zabytkowe i zarysy odsłanianych utworów nanoszone były na plany poziome szurfu w skali 1:20, rysowane co 5 cm. Południowy fragment przekroju ściany wschodniej szurfu (ryc. 1) ilustruje obserwowaną w nim stratyfację: 1 — ora-

Ryc. 1. Polany, pow. Szydłowiec. Stan. II. Południowy fragment przekroju wschodniej ściany szurfu I/71:

1 — oranina; 2 — ciemnobrunatny piasek (zapewne spąg iluwium gleby holocenijskiej); 2a — rdzawobrunatna glina piaszczysta z wyrobami krzemiennymi (czarne plamy) i okruchami gruzu wapiennego; 2b — ta sama glina z domieszką próchnicy; 2c — soczewka białozółtego piasku; 3 — żółtawy piasek pylisty; 3a — smugi gliny krasowej; 4 — glina krasowa

Rys. I. Niewiadomska

Southern fragment of the section through the east wall of trench I/71

Explanations: 1 — arable soil; 2 — dark-brown sand (probably bottom of the illuvium of the Holocene soil); 2a — red-brown sandy clay with flint artifacts (black spots) and limestone debris; 2b — the same clay with admixture of humus; 2c — lens of white-yellow sand; 3 — yellowish pulverulent sand; 3a — striae of Karst clay; 4 — Karst clay

nina (grubość 20—25 cm); 2 — ciemnobrunatny piasek (miąższość ok. 5 cm), zapewne spąg iluwium gleby holocenijskiej; 2a — piaszczysta, rdzawobrunatna glina z wytworami krzemiennymi i okruchami gruzu wapiennego, wypełniająca widoczne w profilu zagłębienia od 30 cm do 60 cm poniżej spągu oraniny; 2b — ta sama

głina z domieszką materiału próchnicznego; 2c — soczewka białawożółtego piasku; 3 — żółtawy piasek pylisty z pojedynczymi gładzikami skał północnych, wytworami krzemiennymi (w górnej partii) i okruchami gruzu wapiennego. W jego obrębie rysowały się wzmiankowane wyżej zagłębienia. Miejscami obserwowano w nim smugi gliny krasowej (3a); 4 — rudobrunatna glina krasowa. Jej nierówny poszarpany strop występował na głębokości od 50 cm do 120 cm poniżej spągu oraniny⁵. Poziomu gliny krasowej nie przebito.

Strop zagłębienia wypełniono brunatną piaszczystą gliną zajmował w północnej części szurfu całą jego szerokość w obrębie pasa metrów I—II. Było w nim dużo okazów krzemiennych i wielka ilość rumoszu wapiennego. Tę część szurfu przebadano do poziomu 15 cm, koncentrując następnie prace w południowej części szurfu. Odslonięte zagłębienia występowały pod jego ścianami i widoczna była tylko część ich zarysu. W metrze 6/I był to wąski prostokąt pod ścianą zachodnią. Jego zarys zmniejszył się znacznie w poziomie 25 cm, a zaniknął zupełnie już na głębokości 30 cm. Zabytki krzemienne wraz z gruzem wapiennym znajdowano w całej miąższości zagłębienia. Poniżej jego spągu piasek był archeologicznie jałowy.

Strop części zagłębienia widoczny przy ścianie wschodniej metra 10/II miał kształt półkola o promieniu ca 70 cm, lecz już 15 cm niżej piaszczysta glina widoczna była tylko w narożniku południowo-wschodnim metra 10/II, a na głębokości 30 cm zupełnie zaniknęła. Z żółtawego piasku leżącego bezpośrednio pod piaszczystą gliną wydobyto kilkanaście okazów krzemiennych. Poniżej tego poziomu zabytki już nie występowały.

Część zagłębienia widoczna w metrze 8/II (pod jego ścianą wschodnią), na głębokości 5 cm zajmowała cały obszar tego metra i północną część metra 9/II. Pozostała jego część wchodziła w ścianę wschodnią szurfu. W poziomie 10 cm zagłębienie to miało zarys wąskiego, dość regularnego półowalu. Na głębokości 35 cm zarys piaszczystej gliny zmniejszył się bardzo, natomiast obszar występowania zabytków pozostał prawie niezmieniony. Były one w linii i w otaczającym ją bezpośrednio żółtawym piasku warstwy 3. Piaszczysta glina kończyła się na głębokości 60 cm. Pod jej spągiem, tuż przy ścianie szurfu, zebrano ponad 20 okazów, głównie odłupków. Głębiej zabytki już nie występowały. Ok. 40 cm poniżej spągu piaszczystej gliny odsłonięto strop gliny krasowej.

Okazy krzemienne zebrane z powierzchni szurfu i z warstwy ornej (kilkaset sztuk) pokryte są białą lub niebieskawą patyną, powierzchnie ich są lekko wyswiecone, a krawędzie wtórnie obtłuczone.

Z eksploracji wykopaliskowej pochodzi ponad 3900 wytworów krzemiennych. Do głębokości 15 cm występują one gęsto na obszarze całego szurfu, zarówno w piaszczystej glinie, jak i w piasku, nie tworząc wyraźniejszych skupień. Jedynie południowo-zachodni narożnik szurfu (metry 9—10/I) pozbawiony był niemal zupełnie zabytków. Na głębokości 20 cm zabytki skupiały się głównie w piaszczystej glinie wypełniającej zagłębienia oraz w otaczającym je bezpośrednio piasku. Poza granicami zagłębień znajdowano rozrzucone luźno pojedyncze okazy.

Zabytkom w północnej części szurfu towarzyszyło dużo okruchów gruzu wapiennego. Pochodzi stąd największa ilość fragmentów rozbitych konkrecji krzemiennych w różnych, przeważnie zaczątkowych, stadiach obróbki. Okruchy gruzu znajdowano na całym obszarze szurfu, także w obrębie zagłębień. Kilka w kształcie płaskich płyt leżało w spągu zagłębienia w metrze 10/II.

Nieliczne drobiny węgla drzewnego pochodzą głównie z piaszczystej gliny w metrze 8/II.

⁵ Wszystkie podane niżej głębokości mierzone są od spągu oraniny.

Pozyskany w trakcie badań materiał zabytkowy stanowią wyłącznie wyroby krzemienne. Pokrywa je najczęściej całkowicie biała lub biaława patyna. Wśród wytworów pochodzących z poziomów głębszych występują okazy pokryte tylko bardzo lekkim nalotem patyny lub spatynowane częściowo; bywają też okazy w ogóle bez patyny. Materiał pochodzący z wszystkich poziomów — i piaszczystej gliny i żółtawego piasku (warstwa 3), posiada bardzo jednolity charakter i przedstawiony jest poniżej jako całość.

Krzemień użytkowany na stanowisku należy do wyróżnionej przez R. Schilda grupy I krzemienia czekoladowego⁶. Nie był to surowiec dobrej jakości. Wskutek głębokich spękań termicznych rozpadał się często przy uderzeniu. Wydobyto następujące wyroby krzemienne: fragmenty rozbitych konkracji (250), nieliczne narzędzia (24), rdzenie (24), liczne nieudane i porzucone półwytwory form najczęściej nieokreślonych, kilkadziesiąt nieregularnych wiórów. Resztę stanowią odłupki i odpadki. Zestaw ten określa charakter stanowiska jako pracowni dysponującej dużą ilością surowca, usytuowaną w pobliżu miejsca jego eksploatacji, najpewniej z rozrzebisk występującej płytko krzemienionośnej zwietrzliny wapiennej.

Przeważają odłupki duże i średnie, liczne są krótkie w proporcjach; sęczi bywają asymetryczne do osi okazu. Przy pracach zaprawczych posługiwano się miękkim i twardym tłukiem. O częstym stosowaniu tego ostatniego świadczą szerokie piętki odłupków (u ponad 15% okazów szersze od 1 cm), duże wypukłe sęczi z wyraźnym stożkiem uderzenia i tzw. „skazą”. Nierzadko kąt odbicia przekracza 120°. Występują też okazy o dwóch sęczkach. W materiale z szurfu znajduje się 1 kulisty tłuk kwarcytowy, silnie zużyty, 1 tłuczek krzemienisty, kilka fragmentów całkowicie zużytych tłuczków krzemienistych oraz 1 tłuk nieruchomy (*percuteur dormant*). Jest to duża konkracja krzemienia kształtu w przybliżeniu prostokątnego, której węższy bok, opracowany klinowato, ma silnie stłuczoną krawędź.

Odłupki pozyskane za pomocą miękkiego tłuka są płaskie, o ledwie zaznaczonym sęcziu, wąskiej piętki (niektóre przy piętki silnie złuszczone) i na ogół mniejsze. Jakby „pakiet” takich odłupków łącznie z odłupkami pierwszego typu, wskazujący miejsce opracowania jakiegoś wytworu, odsłonięto w północnej części szurfu oraz w zagłębieniu metra 8/II.

Narzędzia są duże. Wyróżniono następujące ich typy:

1 masywny dziób odłupkowy z wnękami zwrotnymi na bokach (do oprawy?) (ryc. 4A). Ślady zużycia widoczne są nie na wierzchołku dzioba, ale na krawędziach jego wysokiego łuskowiska (ryc. 4 Aa). Okaz jest zupełnie bez patyny.

2 zgrzebła zbieżne: 1 z niby-dziobem, silnie zużyte; 1 odłupkowe, łuskane na spód;

3 zgrzebła (?) prawie całkowicie obustronnie opracowane (ryc. 3 E, D). Ten ostatni okaz jest silnie uszkodzony i może być półwytworem innego typu narzędzia;

1 zgrzebło zdwojone o wgiętych, wysoko łuskanych bokach;

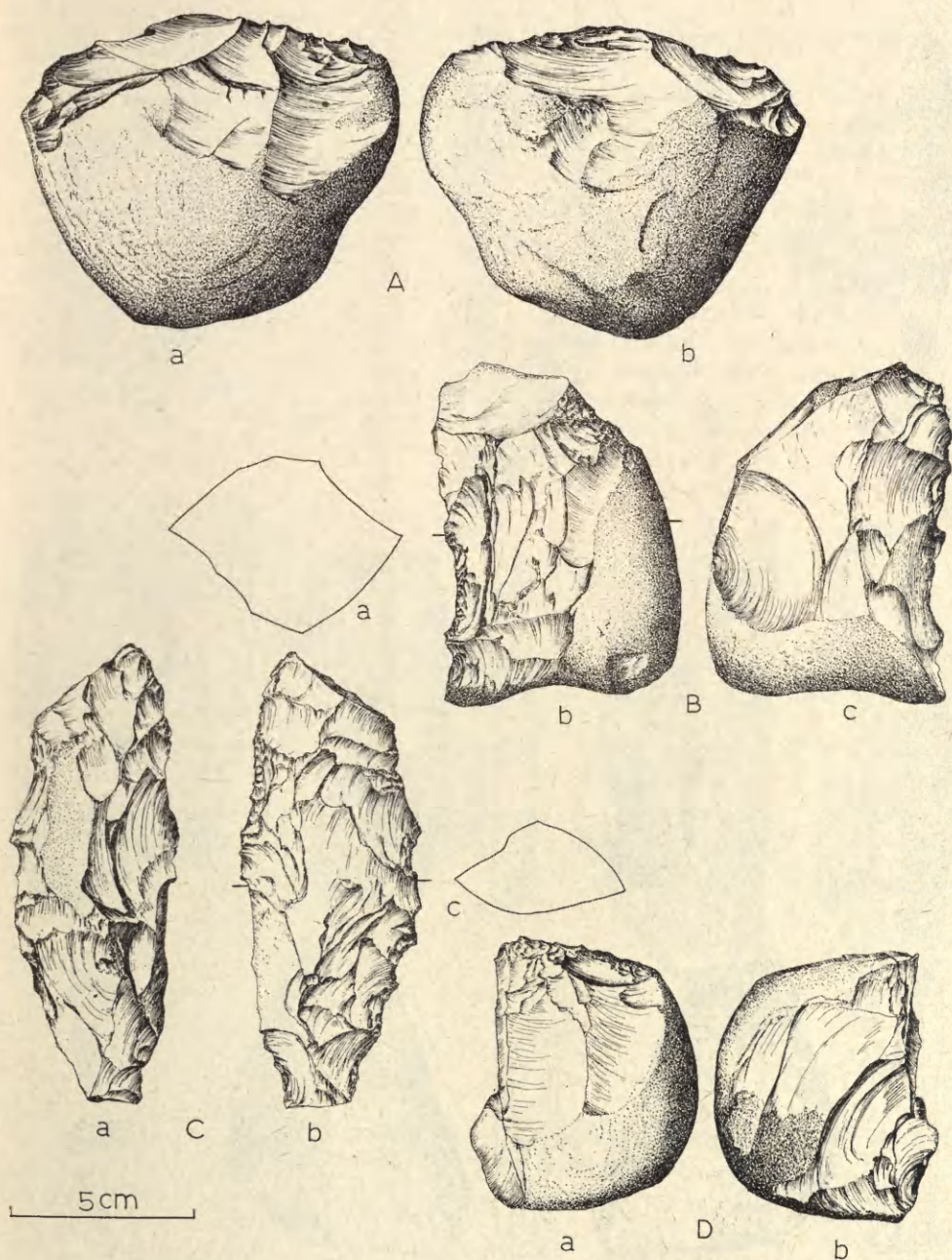
3 noże-zgrzebła z surowiaków o ostrzu bocznym opracowanym obustronnie, tyłcu naturalnym, wysokim, bardzo masywne (ryc. 2 B);

1 nóż poprzeczny z dużego surowiaka (*chopping-tool*) (ryc. 2 A);

1 obustroniec podtrójkątny i fragment innego, wąskiego obustronca, silnie uszkodzony, przegrzany;

5 narzędzi zębatach. Są to najczęściej fragmenty konkracji (zwykle okorowane), wysokie, masywne, różnych kształtów, o dużych zębach i silnie startych wnękach między nimi;

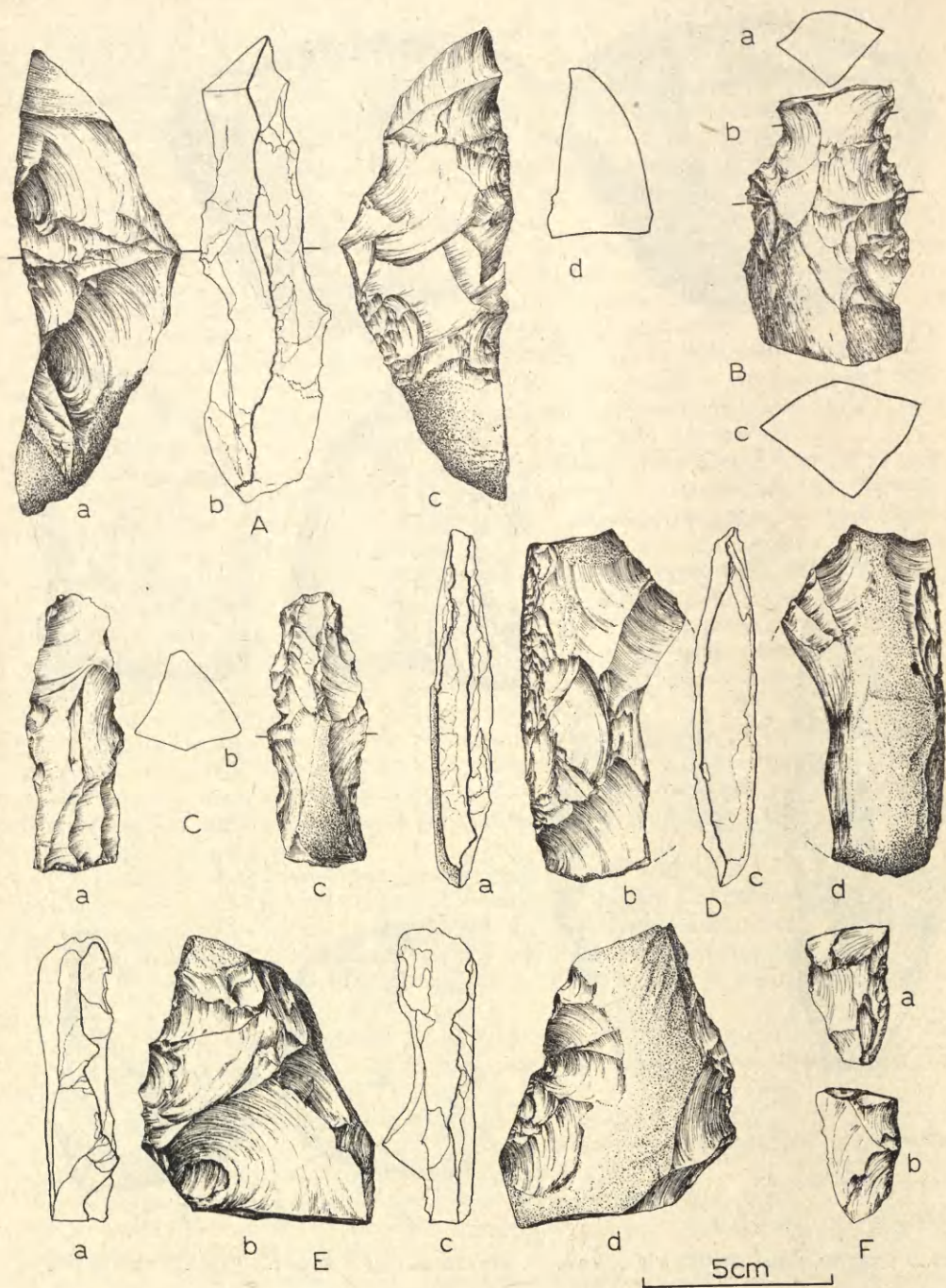
⁶ Schild, *Lokalizacja prehistorycznych punktów...*, s. 7, 30.

Ryc. 2. Polany, pow. Szydłowiec. Stan. II. Wybór narzędzi krzemiennych z szurfu I/71

A selection of flint artifacts from trench I/71

Rys. I. Niewiadomska

Ryc. 3. Polany, pow. Szydłowiec. Stan. II. Wybór narzędzi krzemiennych z szurfu I/71

A selection of flint artifacts from trench I/71

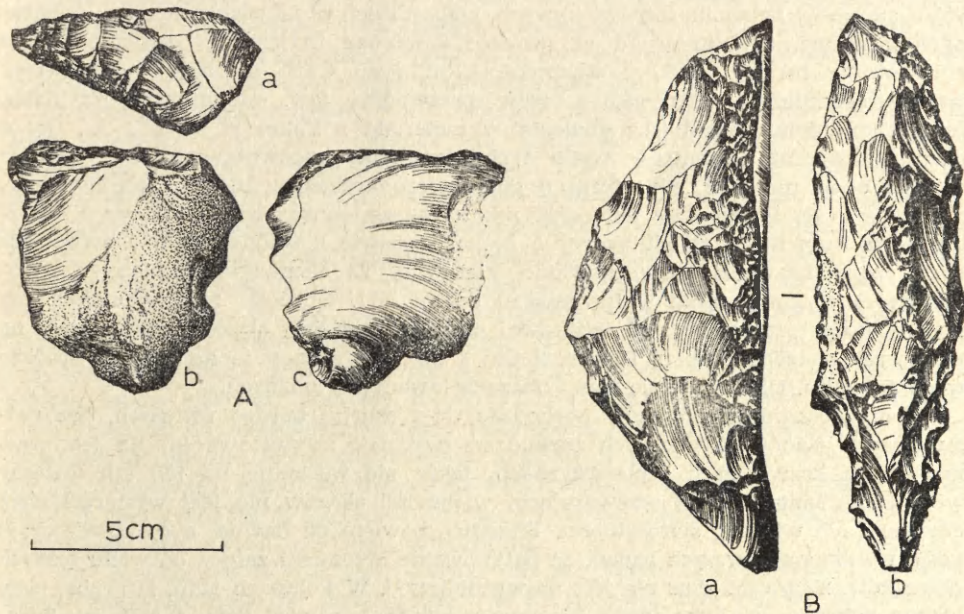
Rys. I. Niewiadomska

2 narzędzia typu „pic”⁷ (ryc. 2 C, 3 A) i 2 zapewne także tego typu narzędzia uszkodzone (ryc. 3 B, F).

1 narzędzie siekierowate (półwytwór?) z wąskimi, głębokimi wnękami na bokach; 1 duży obłęcznik odłupkowy z głęboką wnęką;

1 fragment płaskiego, termicznego okruscha, załuskany stromo przykrawędzie. Krawędzie wielu wymienionych tu narzędzi są nierówne, zębate, pownęgowione.

Drobne łuskanie na części krawędzi kilkunastu odłupków ma charakter przypadkowy, więc nie włączono ich do grupy narzędzi. Odłupki rzadko były przerabiane na narzędzia. Wskazuje to, że podstawowa masa odłupków stanowi materiał odpadkowy, a nie półsurowiec specjalnie produkowany. Typowych rdzeni jest zaledwie kilka. Są one jednopiętowe lub o zmienionej orientacji (ryc. 2 D). Wyróżniono też 2 okazy niedużych niby-rdzeni podkrążkowych. Część uszkodzonych okazów, włączonych do tej grupy wytworów, może być fragmentami półwytworów nie określonych bliżej narzędzi. Jest też kilka okazów płaskich, o charakterze łuszczeniowym. Dwa zaczątkowe niby-rdzenie mają pięty silnie skośne i przypominają masywne noże poprzeczne z surowiaków (*chopping-tool*).

Ryc. 4. A: Polany, pow. Szwidłowiec. Stan. II. Narzędzie krzemienne z szurfu I/71; B — Roche du Curé (Francja). Pic

A — Flint artifact from trench I/71; B — Pic from Roche du Curé (France)

Rys. I. Niewiadomska

Wśród licznych celowo rozbitych fragmentów plackowatych i płytowatych kongrecji zwracają uwagę wąskie okazy kształtu w przybliżeniu prostokątnego i trójkątnego. Niektóre mają ślady obocznej zaprawy, często twardym tłukiem. Wskutek

⁷ Zastosowano tu tymczasowo termin francuski, ponieważ typologia tego typu narzędzi nie jest u nas jeszcze opracowana.

wad surowca były porzucone w tym wczesnym stadium obróbki. Są też okazy, których opracowanie było bardziej zaawansowane, ale wskutek uszkodzenia trudno je określić. Trzy z nich przypominają półwytwory siekier dwuściennych (?).

Kilka fragmentów konkrecji ma ślady gładzenia. Są to okazy płaskie, np. płytki o rozmiarach 14 cm × 5 cm; inne są mniejsze. Mają zawsze zachowaną korę, a gładzony jest boczny negatyw rozbicia konkrecji. Gładzenie obejmuje widoczną na tym boku korę i krzemień pod nią. Cel gładzenia i przeznaczenie tych przypadkowego nieraz kształtu kawałków konkrecji pozostaje nie wyjaśniony.

Wśród wytworów zebranych z powierzchni szurfu prócz licznych odlupków i odpadków wydzielono 1 zgrzebło-nóż z surowiaka, o krawędzi opracowanej obustronnie, krótką motyczkę z surowiaka, 1 narzędzie typu „pic” (ryc. 3 C) oraz kilka półwytworów nieokreślonych narzędzi obustronnie opracowanych.

R. Schild wiek niektórych okazów zebranych w 1968 r. z powierzchni stanowiska odniósł do środkowego paleolitu. Podobne sugestie co do wieku części materiałów z szurfu I/71 wyraziła niżej podpisana⁸. Jednak wyniki szczegółowszej analizy całości wydobytego materiału nie pozwalają na tak wczesne datowanie znaleziska. Występują w nim bowiem takie typy narzędzi określanymi jako „pic”, które stanowią składnik różnowiekowych holocenijskich stanowisk-pracowni, związanych z rejonami obfitującymi w surowce kamienne (najczęściej krzemień). Typ zilustrowany na ryc. 4 B ze stanowiska Roche du Curé (Francja)⁹, stanowiący według archeologów francuskich formę przewodnią tzw. monmorancieniu (facja leśna campinienu), ma bliską analogię w materiale z Polan II (ryc. 3 A). Cechą charakterystyczną inwentarzy wielu tych stanowisk pracownianych jest obecność w nich obok narzędzi „pic” form o charakterze archaicznym, jak zgrzebła duże, masywne noże, liczne duże narzędzia zębate, okazy obustronnie, niby-rdrzenie podkrążkowe oraz materiał odlupkowy o cechach prawie klaktońskich¹⁰. Narzędzia te mają często krawędzie pownęgowione, nierówne. Te elementy techniczne i typologiczne spotykamy także w inwentarzu szurfu I/71. Obróbka form obustronnych metodą jakby „zatępienia” od środkowej mniej więcej linii okazu, obserwowana na niektórych okazach z Polan II (ryc. 2 Ca; 3 Db), nie występuje na okazach środkowego paleolitu. Obserwuje się ją na okazach inwentarzy późnych.

Stan zachowania zabytków pochodzących z szurfu, bardzo świeżych, bez najmniejszych śladów termicznych uszkodzeń (wskutek zzimnicowania) na ich przemyślonych krawędziach i płaszczyznach, także nie wskazuje na ich tak wczesny wiek. Silne patynowanie przeważającej większości okazów nie jest wystarczającym dowodem ich wielkiej starożytności. Wiadomo bowiem od dawna, a co potwierdzają także wyniki najnowszych badań, że patynowanie krzemieni zależy od wielu różnych czynników, z których czas nie jest najważniejszy¹¹. W Polanach stan. II gruba, biała patyna pokrywa zarówno formy bezspornie młode, jak „pic” (ryc. 3 AC), jak i wyglądające archaicznie narzędzia, tj. zgrzebła i *chopping-tool*.

Opisane wyżej zagłębienia w obrębie warstwy 3 wiązano z odnawianiem się

⁸ Schild, *Lokalizacja prahistorycznych punktów...*, s. 45; M. Chmielewska, *Polany II*, [w:] *Informator Archeologiczny. Badania 1971 r.*, Warszawa 1972.

⁹ F. Champagne, *L'atelier montmorencien de la Roche du Curé à Gambaiseuil (Yvelines)*, „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, t. 67, 1970, s. 500—505.

¹⁰ L. Nougier, *Les civilisations Campigniennes en Europe occidentale*, Le Mans 1950; J. A. Combier, *Procédés campignienns de débitage à Alix (Rhône)*, „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, t. 48: 1951, nr 5—6, s. 254—256.

¹¹ R. F. Schmalz, *Flint and the Patination of Flint Artifacts*, „Proceedings of the Prehistoric Society”, t. 26: 1960, s. 44—49.

form krasowych (lejów). Wstępne przejrzanie opisanych tu materiałów krzemienych ujawniło sporą ilość składanek. Wskazuje to, że nie uległy one wielkiemu przesunięciu, o czym może świadczyć też występowanie wspomnianych wyżej „pakietów” odłupków. Pracowniany charakter zbadanej części stanowiska i brak „dobrych”, gotowych egzemplarzy narzędzi utrudnia na razie dokładniejsze określenie jego przynależności kulturowej, a także ściślejszej chronologii w ramach holocenu.

*Zakład Epoki Kamienia IHKM PAN
w Warszawie*

MARIA CHMIELEWSKA

THE INVESTIGATIONS OF THE SITE POLANY II, DISTRICT OF SZYDLÓWIEC IN 1971

The site Polany II, discovered in 1968, lies in the north-eastern part of the Świętokrzyskie Mountains where deposits of the so-called chocolate-coloured flint occur. The flint was exploited by prehistoric human groups in various periods and the site Polany II is also associated with its exploitation.

The site, its surface littered with numerous patina-covered flint artifacts, covers some 20 000 sq. m. In 1971 a trench was dug in the central part of the site. Its stratigraphy, shown on fig. 1, is as follows: 1 — arable soil, 2 — brown sand, probably bottom of the illuvium of Holocene soil, 2a — sandy clay, filling the depressions, 2b — the same clay with admixture of humus, 2c — lenses of whitish-yellow sand, 3 — pulverulent yellowish sand, 3a — bands of Karst clay, 4 — Karst clay. Depressions seen on fig. 1 are regarded as fillings of the Karst funnels.

Over 3900 flint artifacts were recovered from the trench. Most of them are flakes, waste and fragments of concretions. Tools, which are massive and large, are very occasional. Selected specimens are shown on figs. 2—4. They include scrapers, some bifacially trimmed, fig. 2 C; fig. 4 B; a chopping tool, fig. 3 A; bifacially trimmed knives-scapers; a borer made on a massive flake, fig. 4 A; several fragments of bifacial tools; a number of *pics*, fig. 2 C, 3 A, B, F. The *pic*, shown on fig. 3 C, comes from the surface of the trench. The cores have one or more striking platforms, fig. 2 D. Moreover, the trench has yielded several fragments of concretions with cortex and traces of polishing.

The site Polany II has been assigned to the Middle Palaeolithic. This writer thinks, however, that the *pics* included in its inventory are related to the types known from the younger sites-workshops of the Holocene age, connected with the exploitation of flint. This is illustrated by a specimen shown on fig. 4 B from the site Roche du Curé (France) and another shown on fig. 3 A from Polany II. Also other big and massive tools from the site under discussion, such as scrapers, denticulated and bifacial tools, and flakes of archaic type have parallels in inventories of late sites associated with mines.

